

— Rozhovor s Rajkem Djuričem

Se jménem Rajka Djuriče se stačila romská veřejnost v České republice seznámit nedlouho po revoluci v roce 1989. Na poli mezinárodní politiky předsedal tehdy mezinárodní romské organizaci Internacionalno Romani Unija (IRU) a v Československu vznikala Nadace Rajka Djuriče, která mimo jiné připravovala a pomáhala založit Romskou střední školu sociální, předchůdkyní sítě středních škol po celé ČR specializovaných na romské studenty.¹ Předsednictví ve světové romské organizaci znamenalo pro Rajka Djuriče dosavadní vrchol jeho životní cesty, která začala v rodině nevzdělaných gurbetských Romů na srbském venkově. Cílem rozhovoru Mileny Hübschmannové, za asistence Petra Wagnera, s Rajkem Djuričem v jeho berlínské kanceláři 19.3.2004 bylo vzájemně propojit oba tyto životní úspěchy a navázat je na další průběh jeho života. Rozhovor přepsali Petři Rubák a Wagner, Petr Rubák pak přeložil romský text do češtiny.

Rodina R. Djuriče sama sebe nazývá Rom – Romové, pro jazyk, který používají, se v současné lingvistice vžil pojem gurbetská romština. Tak jako ostatní vlašské dialekty, v jejichž rámci patří do tzv. jižní větve, je ovlivněna kontaktem s rumunštinou, čímž se v českém a slovenském prostředí blíží olaštině. O mluvčích gurbetské romštiny se předpokládá, že se kdysi nacházeli na samém jižním okraji rumunského osídlení a že po svém pobytu v tomto regionu migrovali na jihozápad, podobně jako se lovárské (olašské) skupiny stěhovaly na západ a kalderašské na jihovýchod a severovýchod. Dnes nacházíme mluvčí gurbetské romštiny na západě balkánského poloostrova, hlavně v Srbsku, Kosovu, Makedonii a Albánii. Kromě výrazu Gurbet se pro jejich označení místně používají i výrazy Džambázi nebo Das (tj. Slované), v jižní Itálii se nachází Romové mluvící gurbetskou romštinou, kteří si říkají Chorachane.

Kromě rumunské slovní zásoby (např. miľa – tisíc, trajil – žije) a slov typických pro vlašskou skupinu (např. kothe – tam, khanči – nic) sdílí s nimi mj. i sykavku v gramatických sufixech (dadesa – s otcem, avesa – budeš, přijdeš) nebo xenoklitický plurál v mužském rodě na –ura (studentura – studenti). Od jiných vlašských dialektů se ovšem liší zachováním afrikativ /čh/ a /dž/ (jako čhiba – jazyky, džanav – vím, srov. olašsky šiba, žanav), částečnou negací na (srov. olašsky či, které

1 Viz příspěvek Davida Tišera v RDŽ jevend 2007, str. 59–62.

Rajko Djurič také používá), zachováním předrumunských lexémů jako vačarel – mluvit nebo dživdipe – život (srov. ve slovenské romštině vakerel nebo dživipen oproti olašskému vorbij nebo trajo) a splynutím forem imperfektu s futurem na –a (phenela znamená i „řikal“ i „řekne“, srov. olašsky phenelas oproti phenela). Nápadné jsou pak typicky gurbetské palatalizace velár před /e/, v balkánských přepisech latinkou psané /č/ a /d/ (dičhel – vidí nebo delam – šli jsme). Tyto blásky se pro zdejší netrénované ucho těžko rozeznají od afrikát /č/ nebo /dž/, a uvedený přepis proto občas není přesný, přestože jsme se snažili zachovat mluvu Rajka Djuriče co nejautentičtěji, i se všemi rozpory tak, jak jsme ji v živé řeči zaznamenali. Rozdílů v jeho mluvě oproti jiným olašským dialektům pramení zčásti z jejich geografické a historické pozice ve vztahu k tomu kterému majoritnímu obyvatelstvu, zčásti z kontaktu s místními, ne-vlašskými Romy a v neposlední řadě ze specifické osobní jazykové situace Rajka Djuriče, který je coby mezinárodní politik schopný přizpůsobit svoji mluvu momentálnímu posluchačově úzu.

| Rajko Djurič přednáší v Praze, 2007 |

foto: archiv Slovo 21, Aleš Vlachovský |

MH: Av ajso lačo, phen amenge pal tute. Cirde e dženen, te šunen, sar salas ciknoro, kaj ul'ilal – tiro dživipen!

Kaj bijadem thaj soske bijadem...

MH: Soske? Musaj te phučas tira datar tire dadestar!

Me sem bijando po trito oktobro jekh miła iňa šel štarvardeš thaj eftato berš. Odola sasa jekh cikno than, gav, paš o Beogrado, akhaldola pe Malo Orašija. Amen sama pandž čhave. Me, more trin pheňa thaj moro maj terno phral. Me sem maj phureder. Moro dad kerela buči ande fabrika, e daj bešela khere. Arakhela e čhaven, sar si kada tradicionalno vi kaj Roma vi kaj gadže ande purane komunističke phuvja. Vi atoska me ande škola, ande cigni škola, elementarno škola sema maj lačo ande sasti škola, thaj moro dad, mori familija, mori daj phenda: Tu musaj te sišos so maj bari škola. Musaj te phenav, sar cigne čhave, naj sas ma problemura, me sema jekh Rom ande moro klasa, ni jekh Rom naj sasa manca. Problemura naj sasa, naj sasa rasno diskriminacija, sar te phenav. E učiteľa but kamena ma, kodolese, kaj semas maj lačo ande klasa, e škola.

No varekana more cikne amala, gadže, save sasa, vakerena: „Cigane, Cigane!“ Kada si jekh but bari dukh e čhavenge, save džan ande škola. Me semas atoska vi zuralo thaj šaj marava le raklenca. No dam man godi, jekhvar, kana jekh raklo phenda mange – sasa jekh giři, savi but dukhadi si. Phenel: „O rom pela ando paj, mundarde le thaj – man te eftisares – čhudas čik thaj khula pe lende.“ Kada sasa bari dukh thaj me čaladem le. Atoska o direktoro školako dikhla, kaj me čaladem gadžekane čhaven, thaj akharda man peste thaj marda man. Me atoska sar cigno čhavo dam ma vadže godi.

Agorisardem univerziteto, o doktorato, sa gada bistardol pe, ama kada, so si ando ternipe, nikana ni bistardol pe. Oda varso si rasno diskriminacija, savi ačhol sar žigo. Atoska vo marda ma, me rujem, pučhav me, soske vo marel ma, thaj: „Me najsem, ale vo, o gadžikano raklo!“, phendem leske. Vo phenel: „Tu ni tromas te mares khanikas! Tu san Cigan!“ Jekhto drom kada šundem: „Cigan.“

Me atoska đelem thaj phendem ke moro papo: „Me nikaj na kamav maj but te džav ande škola.“

Thaj atoska moro papo, savo naj sas les škola, phenda: „Ap! Me ka phenav tuke, so trobuj te keres.“ Lija ma peste andre angali thaj phenla: „Ašun, čhaveja moreja! Tu san Rom, amen sam Roma. Miła thaj miła berš phirdam thaj ačhila amaro dživipe. Nakhlam maškar e veša. Nakhlam maškar e paja. Nakhlam maškar e jag. Thaj najis Devleske, amen ačhilam gola, miła thaj miła ačhilam gola. Koda si amaro dživdipe.“

Atoska sa dikhav, sar vo phenda thaj řerel lesko svato, kana sasa ma dešujekh berš, sar jekh filozofsko sentenca. Ačhili mange ande godi. Thaj me šaj phenav, me lijem agadala les-

MH: Buď tak hodný a pověz nám něco o sobě. Nahraj lidem, aby slyšeli, jak jsi byl malý, kde jsi se narodil!

Kde jsem se narodil a proč jsem se narodil...

MH: Proč? To bychom se museli zeptat tvých rodičů!

Narodil jsem se 3. října 1947. Bylo to takové malé místo, vesnice, u Bělehradu, jmenovalo se to Malo Orašije. Bylo nás pět dětí. Já, moje tři sestry a můj mladší bratr. Já jsem byl nejstarší. Můj otec pracoval ve fabrice, máma zůstávala doma. Starala se o děti, jak je to tradiční v bývalých komunistických zemích. Taký potom ve škole, ve školce, na základní škole, jsem byl nejlepší na celé škole, a můj otec, moje rodina, moje matka řekli: „Musíš studovat na univerzitě.“ Musím říct, že jako malé dítě jsem neměl problémy, byl jsem jediný Rom ve své třídě. Ani jeden Rom tam se mnou nebyl. Problémy jsem neměl, nebyla rasová diskriminace, řekl bych. Učitelé mě měli moc rádi, protože jsem byl nejlepší ve třídě, v (celé) škole.

Ovšem tenkrát se jednou stalo, že mi moji vrstevníci, gádžové, začali nadávat: „Cikáne, Cikáne!“ To je pro děti, které jdou do školy, velká urážka. Já jsem tehdy byl taky silný a mohl jsem se se srbskými kluky prát. A jednou se mi dostalo poučení, když mi jeden srbský kluk řekl – byla to taková písnička, která byla dost urážlivá. Říká: „Cikán spadnul do vody, zmlátili ho a – s prominutím – on házel po nich bláto a hovna.“ To byla velká urážka a já jsem je za to praštil. Ředitel školy mě tehdy viděl, že jsem uhodil gádžovské kluky, a zavolal si mě k sobě a zbil mě. Již jako malému chlapci se mi tenkrát dostalo ponaučení.

Ukončil jsem univerzitu, doktorát, všechny věci se zapomenou, ale ty, co se staly v mládí, se nikdy nezapomenou. To něco je rasová diskriminace, která zůstává jako cejch. Tehdy mě zmlátil, já se rozplakal a ptám se, proč mě bije. Říkám: „Já to nebyl, kdo si začal, to on, ten druhý kluk!“, řekl jsem mu. Vysvětlil mi to takto: „Ty si nesmíš dovolit nikoho mlátit! Ty jsi Cikán!“ Tehdy jsem poprvé slyšel slovo „Cikán“.

Tehdy jsem odešel a řekl tátovi: „Už nikam nechci chodit, do žádné školy.“

Můj táta, který neměl školy, tehdy řekl: „...., řeknu ti, co máš dělat.“ Vzal mě do náručí a povídá: „Poslouchej, můj synu! Ty jsi Rom a my jsme Romové. Tisíce a tisíce let jsme cestovali a to se stalo naším životem. Prošli jsme lesy. Překročili jsme vody. Prošli jsme ohněm. A díky Bohu, přestáli jsme je, tisíce a tisíce jsme jich přestáli. To je náš život.“

Nyní vidím všechno to, co mi vyprávěl, když mi bylo 11 let, jako filozofii. Ta věta mi zůstala v mysli. A můžu říci, že jsem si tohle jeho vyprávění vybral za životní krédo. Hlavně jsem pochopil, že opravdový Rom, který žije tak, že je stále na očích ze všech stran, musí být lepší, chytřejší, čestnější, aby si získal respekt či renomé.

ko vaťaripe sar dživdimasko kredo. Haťardem vi maj palal, kaj čačo Rom, savo trajil sar kaj si andej jakh khatar sej riga, musaj čače te avel maj feder maj godaver, maj paťivalo, te bi avela les varesavo autoriteto, renome. Kana agorisardem me elementarno škola, atoska gelem ande gimnazija. Ande gimnazija, čačes te phenav, nas ma absolutně nisave problemura. Sas ma excellentne profesora, moro klasno profesori, sasa profesori pal e matematika. Vi atoska manuš diťhel, sar te phenel pe, sar maj purano rodel idealo, rodel mustra, kon si kadala khatar tire profesora, savo si tuke sar paradigma ando dživdipe, savo del tu sar kompas, te phenav, ando dživipe. Šaj phenav, oda si interesantno. Naj sesa more profesora, save sesa pe humanističke riga, bo godola save sesa maj but pe egzaktne siťimata, sar fizika thaj matematika.

Me sema gija direktori a gimnazijako. Man sasa fenomeno, epizoda interesno. Amende ande Jugoslavija sasa duj smerura. Jekh sasa čhiba thaj humanističke siťimata, dujto egzaktne siťimata the matematika.

MH: Vi amende.

I me matrikulisardem e čhiba thaj humanističke, kaj kada maj feder džana mange. Atoska moro direktori gimnaziako, bi moro phućimasko thaj džandimasko ikada man gothar thaj thoda ma ande matematika. Thaj atoske gelem, phendem: „Ta sostar ikadal a cirdal, raja direktori?“ Vo phenel: „Tu san terno, man si ma bari dživdimaski eksperiencija, me but kamav tut, džanav, kaj sanas ande jekhto klasa maj laćho ande gimnazija, thaj me paćav, phućajvela but maj feder, te sićos ande egzaktno matematićko klasa *a ne* ande akaja!“ Me paćilem le thaj aćhilem ande gaja klasa. Thaj atoska agorisavlem, sar phenela pe, prirodno-matematićko smero ande gimnazija. Thaj kana agorisardem pale, sema maj feder ande gimnazija.

MH: The ande matematika the ande fizika?

Naj sas ma nisave problemura, jekh problemo sas mande nacrtno geometrija, kaj me vi adives na džanav jekh linija te cirdav.

Kada sas savoro konstantno problemo. Ande matematika, fizika naj sas ma, no bach sas ma, kaj jekh profesori, sas le edukacija vi andar e matematika thaj vi andar e nacrtno geometrija. Ande matematika sas ma maj feder, thaj atoska vou phenda: „Ta sar te dav tu bilaćhi, no tak na, OK“.

Atoske kana agorisardem e gimnazija, kada sasa jekh bari drama ande mori familija: So te studiril? O dad sar vi sa e Roma sesa čore, naťti financiril o univerziteto, atoska na trobula te poťil o univerzito – amaro than, kaj amen beśas, sasa pandźvardeś kilometeri vaj dur khatar o Beograd, kaj sasa o univerziteto. Me phendem atoska: „Me kamav te studiril psihologija vaj filozofija.“ A moro dad, savo naj sas le bare škola, vou phenda: „Aćar agada naj laćhi pe egzi-

Když jsem ukončil základní školu, šel jsem na gymnázium. Na gymnáziu jsem opravdu neměl absolutně žádné problémy. Měl jsem excelentní profesory, můj třídní profesor učil matematiku, s odstupem člověk vidí, dá se říct, jak dospívající hledá ideály, hledá vzory, což jsou ti okolo, například tví profesori, co jsou pro tebe jako paradigmata do života a dávají ti, řekl bych, kompas do života. Můžu říci, je to zajímavé. Nebyli to profesori humanistického zaměření, moji byli na exaktní vědy, jako jsou fyzika a matematika.

Měl jsem na gymnáziu takového ředitele. Byl to takový fenomén a mám s ním zajímavou historku. Měli jsme v Jugoslávii na gymnáziích dva směry. Jedním byly jazyky a humanitní vědy, druhým exaktní vědy a matematika.

MH: To je u nás taky.

Zapsal jsem si jazyky a humanistické vědy, protože mně šly nejlépe. Potom můj ředitel, aniž by se mě zeptal nebo mi dal vědět, mě odtamtud vytáhl a strčil mě do matematiky. Tehdy jsem šel a řekl jsem mu: „Pročpak jste si mě vybral, pane řediteli?“ A on říká: „Jsi mladý, a já mám jistou životní zkušenost. Mám tě moc rád, vím, že jsi byl v prvním ročníku nejlepší na gymnáziu, a já věřím, že bude mnohem lépe, budeš-li se učit v matematické třídě a ne v tamté!“ Uvěřil jsem mu a zůstal v té třídě. Tudíž jsem dokončil takzvaný přírodovědecko-matematický směr na gymnáziu. A když jsem ho dokončoval, byl jsem na gymnáziu nejlepší.

MH: I v té matematice a fyzice?

Neměl jsem žádné problémy, jediný problémem pro mě byla deskriptivní geometrie – ani do dnes neumím narážovat jedinou přímkou.

A to všechno byl neustálý problém. V matematice, fyziku jsem neměl. Měl jsem ale štěstí, že náš profesor byl vzdělaný jak v matematice, tak v deskriptivní geometrii. V matematice jsem byl lepší, tak on nakonec řekl: „Tak jak bych ti mohl dát nedostatečnou, ... no tak, OK.“

Když jsem dochodil gymnázium, nastalo v mé rodině velké drama – co studovat? Otec, stejně jako všichni Romové, byl chudý, nemohl financovat univerzitu. Tehdy se za univerzitu nemuselo platit, ale naše bydliště bylo padesát kilometrů nebo ještě dál od Bělehradu, kde byla univerzita. Já jsem tehdy řekl: „Chci studovat psychologii nebo filozofii.“ A můj otec, který neměl žádné vysoké školy, řekl: „Chápej, tohle není dobré pro živobytí. Filozofii a psychologii si můžeš dělat, kdy chceš. Máš krásný diplom a z čeho budeš žít? A za druhé: Je potřeba, aby sis uvědomil, že tady máš tři sestry a jednoho bratra, nemůžu všechny živit, budeš jim tedy

stencjače. Filozofija thaj psihologija sigo čeres, kana kames. Si tu šukar diploma, a sostar ka ži-vis? Thaj dujto: Trobul, te les sama, kaj si tu kade trin pheja thaj jekh phral, me našti savoren te živđarav, atoska vi musaj te ažutis le.“ Vo phenda: „Le variso, so si tehnika, so si praxa thaj so anel maj feder dživdipe.“

Me atoska kerdem jekh kompromiso: Matrikurisardem fizičko chemija thaj filozofija. Kada sasa kompromiso more dadesa, thaj sema pre fizičko chemija duj berša, a pre filozofija normalno džava. Kada naj sasa problemo, kaj pe filozofija kada si relativno liberalno, musaj pe kolokvijumura te phires, a predavanje thaj dodavanje na trobul. Sas generacija ochtavardeš thaj šovto berš, savi sasa revolucjonarno thaj kerela demonstraciji etc., a pro fizičko chemija trobula but buči te kerel, andro laboratorija musaj vaj probi te keren pe šov časura etc., etc. Me lijem jekhto berš vi e filozofija vi e fizičko chemija, nisave problemura so duj berša naj sas ma. The akana sasa ma variso, so sas mange nalačo. Pe filozofija sas ma sa „ausgezeichnet Note“ – deset, deset, deset, deset. A pe fizičko chemija naj sas mange le. A atoska studentura, save si len maj feder ocenke, len stipendija khatar univerziteto automaticki. Naj atoska me phendem, atoska me džav feri pe filozofija, a na pe fizičko chemija. Thaj gija sasa. Agorisardem e filozofija, musaj te phenav, naj sas ma ni po univerziteto nisave problemura. More profesora sesa but lače manuša, gadala sesa save edukojina filozofija ašunde na feri ande Europa. Andar Amerika sesa profesora, oda sasa praxisgrupa, kajsi sar vi tumare profesora sar o Karel Kosatiko, o Patočka, avena amende, vaj o Kolakowski andar e Polsko, khatar e Frankfurtsko škola, andar o Frankfurt am Main, Erich Fromm, o Marcuse.

MH: A on avenas te sitarel ke tumende?

Avena, sičaren ande kursura thaj sesa vi andro Dubrovniko, adaj sasa filozofsko škola, ada praxisgrupa. Šaj phenel, kaj kada sas e maj feder edukacija amare generacijako. Sar vi kajsi pi filozofija leskero sasa but popularno, kaj šovvardeš thaj ochto berš generacija sasa vaj jekh humanističko usmerek. Ama khatar e šol thaj biš studentura, ko agor ačhilam amen, feri dešušov pi filozofija, save lije diploma. Kana agorisardem, sas ma normalno atoska političke problemura, kaj ando šovvardeš thaj ochtoto berš, me semas studentsko lideri. Kerdem demonstracije kontra o Tito, kontra o komunizmo etc. etc., thaj atoska e sekretno policija akharela ma. Iňa čhon sako dives vaťare-nas: so tu rodal, so aká kerdas, so kova. Oda sasa jekh mand'e baro psichicko problemo.

MH: Sar te na. Avenas ke tumende khere?

Akharena ma, ni marde, musaj te phenav. Varesaven marde, man ni marde atoska. Vi kaja drama agorisali. Aver drama avili, kana trade sa e profesoren khatar o univerziteto, save sesa amare profesora, kadeja praxisgrupa, savi sasa. Savore chasarde piri buči, sar tumende o Kosiko, Patočka, vaj o Kolakowski, save chasarde.

i ty muset pomáhat.“ Řekl: „Vyber si něco, jako je technika, co má využití v praxi a co přináší lepší život.“

Udělal jsem tehdy jeden kompromis. Zapsal jsem se na fyzikální chemii a filosofii. To byl kompromis s mým otcem, ale na chemii jsem byl dva roky a na filosofii jsem chodil normálně. S tou nebyl žádný problém, protože na filosofii, která je relativně liberální, musíš chodit na kolokvia, ale na vyučování to nebylo třeba. Byla generace osmdesát šestého² roku, která dělala demonstrace a tak dále. Na fyzikální chemii se muselo dělat moc práce. Muselo se být v laboratoři a dělat pokusy, které trvaly třeba 6 hodin atd. atd. A já jsem si vzal první rok jak filozofii tak fyzikální chemii a oba první dva roky jsem neměl žádné problémy. A najednou se stalo něco, co se mi nelíbilo. Na filosofii jsem měl samé výborné známky – deset, deset, deset, deset, ale na fyzikální chemii jsem je neměl. A tehdy studenti, co měli nejlepší výsledky, měli od univerzity automaticky stipendia. A tehdy jsem si řekl, že budu dělat jen filosofii a ne fyzikální chemii. Tak to bylo. Dokončil jsem filosofii, musím říct, neměl jsem na univerzitě žádné problémy. Moji profesori byli skvělí lidé, kteří byli známí výukou filosofie nejen v Evropě. Z Ameriky tam byli profesori, to byla učební skupina, ve které byli i vaši profesori – Karel Kosík..., Patočka nebo z Polska tam byl Kolakowski, z Frankfurtské školy z Frankfurtu nad Mohanem lidé jako byli Erich Fromm a Marcuse...

MH: A oni vás jezdili učit?

Přijeli učit do kurzů co byly taky v Dubrovniku, kde byla filosofická škola, byla tam ta učební skupina. Dá se říci, že tam byla nejlepší výuka naší generace. Byla na filosofii velmi populární, protože generace šedesátého osmého roku byla humanisticky zaměřena. Ale ze sto dvaceti studentů, kteří jsme spolu započali studia, dostalo diplomy jen šestnáct osob. Když jsem skončil, měl jsme tenkrát normální politické problémy, protože jsem byl studentským vůdcem. Dělal jsem demonstrace proti Titovi, proti komunismu atd. atd. A tehdy mě předvolávala tajná policie. Devět měsíců mě každý den vyslýchali: „Co hledáš, co ten udělal, co tamten?“ Měl jsem z toho psychické problémy.

MH: Jakkak by ne. Chodili k tobě domů?

Volali si mě, ale nebili mě, musím říct. Někoho byli, ale mě tenkrát ani ne. I tohle drama skončilo. Další drama přišlo, když vyhnali všechny profesory z univerzity, i ty naše, tu učební skupinu, jak byla. Všichni ztratili svou práci, jako ten váš Kosík a Patočka, Kolakowski.

² Myslí jistě rok 1968.

MH: Oda ke amende sas ando šovvardeš thaj ochtoto berš.

Kana e Rusura avile, kana avile tumende e Rusura. No amende atoska e praxisgrupa sasa za-brañime sar opozicijono filozofičko thaj politično grupa. Amende sasa, sar tradine khatar o univerzitet o eftavardešto vaj eftavardeš thaj jekh to berš.

Adava perioda sas. No atoska kana lijem e diploma, sema cigno vramo po univerzitet o ande Viena, sar specijalizacija magisterium. Sema ko profesori Heinter, sas profesori pala etika ande Viena. Atoska vi moro dad thaj mori dej sas ande Viena, kerena buči, thaj atoska relativno sas ma maj loke. Thaj atoska mahrisajlem thaj lijem than ando jekh gimnazija ando Beograd. Kerdem buči sar – atoska kada vačerela pe nastatnikove profesorija pe gimnazija – ande filozofija, logika. Kaj amende sas ande gimnazija atoska vi filozofija, logika, psihologija thaj sociologija. Kerdem nabut buči, kaj atoska sar profesori ande gimnazija sasa ma but cigne love. Nikana našti lesa kher, statno, sar phenela pe, thaj atoska sasa ma jekh šanca te džav te kerav buči sar žurnalisto ande Politika, savi sasa i maj ašundi gazeta andi purani Jugoslavija. Sas la maj baro tiražo, šov šel mi le sako dives, kada sasa sar o Springer koncerno khate ande Germanija vaj tiro tumende, maj ašundi gazeta. Me lijem buči ando eftavardeš thaj duto te kerav sar žurnalista. Dekhatar o eftavardeš thaj duj to dži kaj inavardeš thaj jekh to kerdem buči sar žurnalisto, thaj dui mandatura sema redaktori ande kultura thaj feletona ande kaja gazeta, kaja Politika. Normalno kadalese, kaj but kritički ramovava artiklura, sas ma butivar problemura. Me sema lenge *persona non grata* kodolese, kaj sema but kritički. Sema trin drom suspendujime khatar e buči kodolese, kaj kerdem kritičke artiklura andar o komunizmo, andar e komunistično partija, thaj kana kerdem jekh artiklo, savo sasa – šaj phenel pe jekh to drom ande historija komunističke partijako jugoslavijako purane – kaj e komunistično partija thaj o Tito mundarde sa Trockistkonen. Atoska sema suspendujime khatar e buči. Adala sasa ando ochtavardeš thaj pandžto berš. Thaj duj to mori odisea avili, kana avilo o Milošević pe zor. Kadala sasa ochtavardeš thaj inato berš. Me atoska kerdem khetane e Zorane Džindžić, savo si mundardo, savo sas kancelari, e profesori Mićunović thaj aver ande Demokracko partija, savi sas ande opozicija kontra Milošević. Ala sasa jekh bari drama vi mange vi more famelijake. Thaj bach, vaj bibach, či džanav, sasa, kana lija o maripe te džal ando Vukovaro. Me atoska vakerdem pe televizija thaj – dav ma palpal e godži – phendem: „O Milošević čhuda o benzino pe sasti Jugoslavija, thaj akana sako dilo manuš šaj phabol sasti phuv.“ O žurnalisto, moro kolego phučla ma: „A ko, andar dži khote te avel destrujime e Jugoslavija?“ Me phendem: „Maj anglal o Milošević, vo si ‚war crime‘, sar vi si akana. Ando Oktobro inavardeš thaj jekh to berš hařardem vadže variso, duj džene pal akodova, e sekretno policija, dija ande moro stano, sasto stano demolirisarde, sa, sa so sasa ame, love, so kerdem buči, čhide more personalno dokumentura. Feri bacht sas ma, kaj moro pasporto odova džives ačhila.“

MH: To u nás bylo v šedesátém osmém roce...

Když Rusové přišli, když k vám přišli Rusové. Ale u nás byla tahle učební skupina zakázána jako opoziční filosofická a politická skupina. U nás to bylo jak byli vyhnáni z univerzity v sedmdesátém nebo v sedmdesátém prvním roce.

Tahle doba to byla. No, a potom, jak jsem dostal diplom, byl jsem krátký čas na univerzitě ve Vídni, na magisterské specializaci. Byl jsem u profesora Heintera, to byl profesor etiky ve Vídni. Tenkrát byli ve Vídni i moji rodiče, pracovali a tenkrát to bylo pro mě poměrně jednodušší. Tenkrát jsem zběhnul a vzal jsem místo na jednom gymnáziu v Bělehradě. Jako práci jsem dělal – tenkrát se tomu říkalo zastupující profesor na gymnáziu – ve filosofii a logice. Na gymnáziích se tenkrát u nás učila jak filosofie, logika, psychologie tak sociologie. Nedělal jsem tu práci dlouho, protože jsem jako gymnaziální profesor měl velmi málo peněz. Nikdy jsi neměla šanci dostat byt, státní, jak se říkalo, a tehdy jsem dostal možnost pracovat jako novinář do *Politiky*, to byly nejznámější noviny v bývalé Jugoslávii. Měla největší náklad, šest set tisíc výtisků každý den, to bylo jak Springerův koncern v Německu, nebo váš nejznámější časopis. Do novinářské práce jsem nastoupil v sedmdesátém druhém. Od toho sedmdesátého druhého až do devadesátého prvního – dvacet let – jsem pracoval jako novinář. A měl jsem dvě funkce, byl jsem redaktor v kulturní rubrice a psal jsem i fejetony do toho časopisu, do té *Politiky*. Tím, že jsem psal velmi kritické články, jsem si vysloužil časté problémy. Byl jsem pro ně *persona non grata*, protože jak říkám, psal jsem velmi kriticky. Měl jsem třikrát pozastavený pracovní poměr, protože jsem napsal kritické články o komunismu, o komunistické straně, a když jsem napsal jeden článek, který byl, dá se říci, prvním v historii komunistické strany bývalé Jugoslávie, o tom, jak komunistická strana a Tito vyvraždili všechny trockisty. Tehdy jsem měl práci pozastavenou. To bylo v osmdesátém pátém roce. Druhá moje Odyssea přišla, když se dostal k moci Milošević. To byl osmdesátý devátý rok. Já tehdy dělal se zavražděným Zoranem Djindjičem, který byl kancléřem, s profesorem Mičunovićem a ostatními z Demokratické strany, která byla opozicí proti Miloševićovi. To bylo zase velkým dramatem jak pro mě, tak pro moji rodinu. Štěstí nebo neštěstí, to nevím, když začaly boje ve Vukovaru, já jsem tehdy hovořil v televizi a – znovu jsem se poučil – řekl jsem: „Milošević polil celou Jugoslávii benzínem a teď každý blbec může škrtnout a spálit celou zem.“ Jeden novinář, můj kolega, se mě zeptal: „A kdo stojí za destrukcí Jugoslávie?“ Řekl jsem: „Především Milošević, on je válečný zločinec“, a tím je i dnes. V říjnu devadesátého prvního roku jsem něco znovu pocítil, dva lidi od tajné policie potom vtrhli do mého bytu a celý ho zdemolovali, všechno, všechno co jsme měli, peníze, rozdělanou práci, vyhodili i moje osobní dokumenty. Jen jsem měl štěstí, že to řádění přestál můj pas.

MH: A tu salas khere akor?

Naj sema, naj sema. Mori romni sasa pe buči. Kaj sasa o maripe ando Vukovaro, moro čhavo bičhaldem les ke mori phen ande Viena te garadol, te na mobilizurin le, te na džal ando maripe. Thaj o Vukovaro sasa sar ando Vietnamo, mundarena pe khatar sa e riga. Vi po dujto rig vi vo mange bičhalde dujtacija, pozivo te džav ando maripe. Dikhes?

MH: Keci tuke akor sas berš?

Kodava ande Politika, kaj me buči kerava, si duj mi'e šov šela džene, feri mange bičhalde.

MH: Feri tuke.

Bičhalde man te avav mundardo, akado so sasa. I geja, atoska sasa ma jekh amal, savo studirisarda manca, savo kerela buči ande vlada, thaj phenda ma: „Rajko, te na džasa, pala trin džes ando Beogrado avesa mundardo thaj khonik na džanela, so ka avla.“ Ko kada džanla, sar kaj kerde butenca ande Jugoslavija. Kada sasa, šaj phenel pe, jekh khelipe maškar o beng thaj andel. Andar e Germanija, andar o Berlino, bičhalde mange sar poetoske. Khanika na pindžardem khate, džangle ma andel aver forura, andel bare, andar o Berlino khanikaske. Naj sas ma ni amal ni biamal, sar te phenav. Taj o Neue Gesellschaft für Literatur atoska vi tu sana.

MH: He, amen vakerenas khatar o Milošević bibachtalo.

Atoska vi tu sanas. O Neue Gesellschaft für Literatur bičhalda mange invitacija te avav khat sar poeto. Thaj avilem thaj gija ačhilem ande Germanija, kaj rodem azilo, thaj dije ma pale duj berš, trin berš azilo.

PW: La romňasa?

Feri me, avilem korkoro.

MH: Sas kodo phares vaš tuke te resel kodo azilo?

Azilo relativno phare, no naj sas but phare. Sostar naj sas but phare? Odoleske, kaj but germanske intelektuale soda. Maškar lende vi o Günter Grass...

MH: Tut džanenas?

...bičhalda mange, kerda lil, thaj kerda rekomendacija te del pe mange azilo. No ande Germanija, sar džanes, aver struktura. Šaj ramolij o Günter Grass, thaj atoska te na aven bare rezonance. Bach sas ma, kaj o ambasadori andar e Germanija ando Beogrado kada na džangle. N'apal dikhlem, kaj o ambasadoro Eiff, savo sas ando Beogrado, džangla. Ambasadora sa dža-

MH: A ty jsi byl tenkrát doma?

Nebyl jsem, nebyl. Moje žena byla v práci. Protože byla válka, poslal jsem svého syna ke svojí sestře do Vídně schovat se, aby ho nepovolali, aby nešel do války. A ve Vukovaru to bylo jako ve Vietnamu, zabíjelo se na všech stranách. K tomu všemu i mně poslali povolávací rozkaz, abych šel do války.

MH: Kolik ti tenkrát bylo roků?

V té *Politice*, kde jsem pracoval, bylo dva tisíce šest set lidí, a poslali jen mě.

MH: Jenom tebe.

Poslali mě na smrt, abych zemřel, tak to bylo. Tehdy jsem měl jednoho přítele, který se mnou studoval a pracoval ve vládě, a ten mi řekl: „Rajko, když nepůjdeš pryč, za tři dny v Bělehradě budeš mrtev a nikdo se nedoví co se stalo“. Kdo ví, co udělali s mnoha dalšími v Jugoslávii. To byl, jak se říká, tanec mezi čertem a andělem. Z Německa, z Berlína, si pro mě poslali jako pro básníka. Nikoho jsem tam neznal, byl jsem znám v jiných velkých městech, ale z Berlína (jsem neznal) nikoho. Neměl jsem tam přítele ani nepřítel, jak bych řekl. A ta Neue Gesellschaft für Literatur (Nová společnost pro literaturu), tehdy jsi tam byla i ty.

MH: Ano a mluvili jsme o tom Miloševičovi nešťastném.

Tehdy jsi tam byla i ty a ta Neue Gesellschaft für Literatur mi poslala pozvání, abych přijel jako básník. Tak jsem přišel a od té doby zůstal v Německu, kde jsem zažádal o azyl a kde mi ho i po dvou, třech letech dali.

PW: S manželkou?

Jenom já, přišel jsem sám.

MH: Bylo to pro tebe těžké, získat ten azyl?

Azyl poměrně těžko, ale nebylo to zas tak těžké. Pročpak to nebylo tak těžké? No kvůli těm německým intelektuálům. Mezi nimi i Günter Grass...

MH: Tě znali?

...mi poslal... napsal dopis s doporučením, aby mi přiznali azyl. Ale v Německu, jak víš, to funguje jinak. Může psát Günter Grass, a to musí být, aby nepřišly velké ohlasy. Měl jsem štěstí, že se o tom němečtí vyslanci v Bělehradě nedozvěděli. A pak jsem se dozvěděl, že velvyslanec Eiff, který byl v Bělehradě, o tom věděl. Ambasadoři vědí všechno, od toho jsou ambasadoři.

nen, so kerdol pe ando jekh punkto, kodole si ambasadora. Kerda rekomendacija te man den azilo. Thaj sig, sar ambasadora kana ramol, man dije azilo. But maj baro problemo sasa, kana trobuja te den ma te avel man o germanijako paso. Ašudlem le dešutrin berš, so si nonsenso! Von džangle mori biografija. Dži akana dijem avri tranda knige. Pe serbicko, pe germansko, pe francusko čhib. Thaj more knige sar džanes inkliste ande Anglija, ande Amerika, Japano, pe tumari čhib, ande Italija. Si ma trin internacionale prajsura, avaradura.

MH: Ta amenge phen, save prajsura tut hin.

Dava tu i bibliografija. Pal e tekstura, save ramosardem andar o Milošević thaj purani Jugosla-
via, o amerikako fondo Fund for Free Expression dija ma piro prajso. Atoska o švecko PEN
centrum dija ma Kurt Tucholsky prajso thaj o Open Society ando Budapest dija ma piro praj-
so. Si vi aver prajsura dekhatar i purani Jugoslavija, pala more gila vaj literatura save dije, vaj andi
Italija. Ale kala si sekundardne. Trin prajsura si internacionalne, sar te phenav. No, palpale mu-
saj jekh te ašudarav, sar dičhes, dešutrin berš te bi dena ma moro paso. Si but momentura.

MH: No akana tut si?

Akana si ma germansko paso. Si ma germansko paso. No ando egzilo, kada džanel pe, si bib-
lijoteka literaturaki, savi deskribuj sa ada kadava fenomeno, kadava si jekh but but but tra-
gično dživdipe. Avesa andar tiri phuv – me avilem khate ando štarvardeš thaj eftato berš. Bik-
hanikasko, bifamilijako. Muli mori daj, me naj semas, me na džanav, kaj lako limori. Mulo
moro dad, me naj semas, na džanav, kaj lesko limori. Familijarne problemura, o amala me-
ren, mundarde len etc. etc. Pe dujto rig, dekhatar inavardeš thaj jekh to berš, desar si perado
o duvari ando Berlino, khate sesa Roma maj baro dekhatar e Rumunija, džikaj e Bosna. Ko-
sovo, savo si trito genocido pe Roma, kaj feri ande Bosna sesa trin šel mi'e Roma, akana ač-
hile biš, po Kosovo duj šel mi'e šovvardeš thaj štar mi'e, akana dešušov phenen. Kado si sar
ando Naci vakto, Naci tajmo sa kadava nakhlo maškar mande, maškar moro jilo, maškar moro
d'ilo. Me dav man kod'i jekh episoda samo. Sako dives naštik, manuš si manuš. Sar džanes,
sema prezidento pi Internacionalno Romani Unija. Savore phučen: „Rajko, So te keras?“
A me naj ma nisavi zor te ažutiv lenge. Aven čhavenca, e čhave roven, bokhale, prnange, bik-
hančesko, na ačhile andar o maripe, naj len personalne dokumentura, khanči, kadala si. Dič-
hes? Feri ando Berlino sasa šovvardeš miľa Roma. Šovvardeš miľa Roma, šovvardeš mi'e dživ-
dimata, manuša, trobul manuše infrastruktura sar štato.

Napsal doporučení, aby mi dali azyl. A rychle, když už vyslanci píšou, mi dali azyl. Mnohem větší problém byl, když jsem potřeboval získat německý pas. Čekal jsem na něj třináct let. Takový nesmysl. Znali můj životopis. Věděli, že mi až do teď vydali 30 knih. V srbštině, němčině, ve francouzštině. A moje knihy, jak víš, vyšly v Anglii, v Americe, v Japonsku, ve vaší řeči, v Itálii. Mám tři mezinárodní ocenění.

MH: Tak nám řekni, jaké ty ceny máš.

Dám ti bibliografii. Za texty, co jsem napsal o Miloševičovi a bývalé Jugoslávii, mi dala svou cenu americká nadace Fund for Free Expression. Pak mi švédské PEN centrum dalo cenu Kurta Tucholskyho a Open Society v Budapešti mi dala svou cenu. Mám i další ceny, z bývalé Jugoslávie, za moje písně nebo beletrii, co mi vydali, i z Itálie. Ale ty nejsou tak důležité. Tři mezinárodní ceny, jak říkám. No, a pak jsem musel čekat, jak jsi zaznamenala, třináct let, než mi dali můj pas. Je hodně momentů....

MH: A teď ho máš?

Teď mám německý pas, teď už ho mám. No v exilu, to se obecně ví, existují stohy knih, které popisují tenhle fenomén, je to velmi, velmi, velmi tragický život. Odejdeš ze své země, já jsem sem přišel ve věku 48 let. Bez nikoho, bez rodiny. Zemřela má matka, nebyl jsem tam, nevím, kde je její hrob. Zemřel můj otec, nebyl jsem tam, nevím, kde je jeho hrob. Rodinné problémy, přátelé umírají, zabili je atd. atd. atd. Na druhou stranu od devadesátého prvního roku, kdy padla berlínská zeď, je tu nejvíc Romů původem z Rumunska, až po Bosnu a Kosovo, což je třetí genocidou spáchanou na Romech, protože jen v Bosně bylo 300 000 Romů, teď jich tam zůstalo 20 tisíc, v Kosovu 264 tisíc a teď říkají 16 tisíc. To je jak v nacistických dobách, jak v nacistických časech všechno to se událo uvnitř mě, uprostřed mého srdce. Řeknu jen jednu takovou historku. Každý den slunce nesvítí (dosl. nemůže), člověk je (jen) člověk. Jak víš, byl jsem prezidentem Mezinárodní romské unie (IRU). Všichni se ptali: „Rajko, co máme dělat?“ A já jsem neměl žádnou sílu, abych jim pomohl. Přicházeli s dětmi, děti plakaly, hladoví, bosí, bez ničeho, nezůstalo jim nic kvůli válce, neměli osobní dokumenty, nic, tak to bylo. Chápeš? Jenom v Berlíně bylo 60 tisíc Romů, 60 tisíc životů, lidských bytostí, potřebujících infrastrukturu jako je stát.

MH: Akana sal andro kontakto le Romenca andre Berlina?

Sem. Na feri e Romenca ando Berlino, kontakto si ma e Romenca ande but europake phuv-ja. Momentalno naj ma nisavi funkcija, ni na kamav maj but politika te ćerav, ĉi maj rodav. Mangav knigi feri, poezija, literatura.

MH: Keres biografija?

Vi biografija. Mandar, e avrendar si but ašunde Roma, save pe bibacht ni na džanel pe lendar. Dikhes: Jekh khatar maj ašundo Rom ande historija Romengi, savo sasa les trin doktoratura.

MH: A k'oda?

Velimir Nikolajević, dava tu kompletno.

MH: A dživel?

Vo sasa episkopo ande serbicko khangeri. Ando nacicaĵto. Akana si kerdino sar svecu serbic-ko khangerasa. Vo kerda tranda doktorske vaj filozoficke študije teoloŵko pe germansko, sr-bicko, englicko ĉhib. Thaj sasa, si lil, o Hitleri ramosarda, kaj sasa vo episkopa, sasa antina-cisto thaj antikomunisto, ni kamlasa ni jekh ni aver. O Hilteri kerda lil, te avel biĉhaldo ando Dachau. Thaj vo sasa jekh berš ando Dachau, kana avili o trandathajšovto divizija amerika-ki. Vo d'elo e Amerikancenca ande Pennsylvania thaj sasa profesori po univerzitetu thaj sasa džuvdo dŵi kaj pandŵvardeš thaj šovto berš thaj mulo.

MH: Pal tiri famelija, meg, šaj džas pale, palpale? Šaj phuĉhas, savi ĉhib, savo dialekto vaj savi grupa vaj andal savi tu sal grupa romani?

Amende ande amari familija kada naj ni ulado ande grupa, amen kada sam, feri ame sam Roma. Kada ande mori famelija, ande than kaj me bešava, naj sasa nisavi, sar te phenav, sub-grupa vaj termino, na. Feri ame Roma sama.

MH: The tiro dad the tiri daj vakerenas jekh ĉhib.

Jekh ĉhib.

MH: A sar pes hatarel kodi ĉhib, ĉak romanes? Vareko phenel bugurdŵi, vareko phenel erli?

Kada si karakterištiko ande Makedonija. Vi sar džanes, tu san lingvisto, kada siĉile tuke. Normalno si diferencija maškar e romane dialektura. No kana eksaktno diĉhel pe, kabor si e diferencija, kodol si dur dialekto dialektostar. Atoska kada si minimalno. Dikhes akana sam ande Germanija. Feri e Germancura sasa les šovvardeš thaj duj trajbura, grupe. Šovvardeš

MH: Teď jsi v kontaktu s Romy v Berlíně?

Jsem. Nejen s Romy v Berlíně, kontakty s Romy mám ve více evropských zemích. Momentálně nemám žádnou funkci, politiku nechci dělat ani ji nevyhledávám. Moje knížky, poezie a literatura mi stačí.

MH: Píšeš životopis?

I životopis. Já i ostatní známe hodně Romů, o kterých se naneštěstí nic neví. Například jeden z nejvýznamnějších Romů v romské historii, který měl tři doktoráty.

MH: A kdo to je?

Velimir Nikolajevič, všechno ti o něm dám.

MH: A žije ještě?

Byl to biskup v srbské pravoslavné církvi. Za nacismu. Nyní byl prohlášen za světce srbskou pravoslavnou církví. Napsal asi 30 doktorských nebo filosofických prací v němčině, srbštině a angličtině. A Hitler napsal rozkaz, který se dochoval, aby ten biskup, který byl antinacistou a antikomunistou, byl poslán do Dachau. Byl jeden rok v Dachau, když přijela 36. americká divize. S Američany odjel do Pennsylvánie, kde byl profesorem na univerzitě, a žil až do padesátého šestého roku, kdy zemřel.

MH: Ještě něco o tvé rodině, můžeme se vrátit zase na začátek? Můžeme se zeptat, jakou romštinu, jakým dialektem (mluvíš) nebo z jaké romské skupiny pocházíš?

U nás v naší rodině jsme se nijak nerozdělovali podle skupiny, byli jsme prostě Romové. Na mém rodišti, kde jsem žil, se nepoužíval žádný, jak to jen říct, subetnický termín. Byli jsme prostě Romové.

MH: A tvoji rodiče mluvili stejným jazykem?

Stejným.

MH: A jak se romsky tomu jejich dialektu říká? Někdo říká Bugurdži, někdo říká Erli.

Těmi se mluví v Makedonii. Jak určitě víš, jsi lingvista, vystudovala jsi to, mezi romskými dialekty jsou odlišnosti. Ale když se exaktně zkoumá, jak velké jsou rozdíly, tak dialekty jsou od sebe velice vzdáleny. Tenkrát to bylo minimální. Podívej, teď jsme v Německu. Jen Němci mají šedesát dva kmenů, skupin. Šedesát dva různých dialektů. A do dneška si *hochdeutsch* a *platt-*

thaj duj dialektura. Vi adives, maškar o *hochdeutsch* thaj *plattdeutsch* naj chačaripe. Kana manuš andar o Thüringen vačarel pe televizija, atoska *untertitel* džal, kaj o Berlinco či chačarel, so o Thüringenco vakerel. Dičhes e Germanija, savi si bari phuv, savi si la bari literatura, bari historija ramomaske, bari kultura etc., kasavi situacija. Ame Roma jekh miła berš sam andar e Indija, dželam bi lektorosko, bi e školengo, bi khančesko, amari čhib ačhili džuvdi. Thaj sar džanes: Tranda berš si ame kongresura, aven e Roma andar e Turcija, Romanija, Albanija, savore vačaren, thaj savore chačaras jekh averes.

MH: Me džanav, kodo pandžto kongreso, so sas ke amende, pandž d'ives vakerenas romanes.
Sar džanes, e čhib naj feri language problem kada si thinking problem. Manuš musaj te chačarel, te kamel, maj anglal te ašunel, thaj atoska te chačarel. E čhib si e godaki. Sas ma kontaktura but e Sintonenca, permanentno si ma kontakto, khate e Sintura save si ando Berlino, e purane. Avla len šovvardeš vaj eftavardeš berš. Thaj von na chačaren e romani čhib. Kado sasa fenomeno ande socjolingvistika, savo džanel pe, savo si karakteristično na feri pal e Roma. Pal e Turkura, e terni generacija. Me džav ando U-Bano, keren duj fraze pe tursko, the aver pe germansko. Thaj sa jekh ada. Kada si jekh ašundo fenomeno ande socjolingvistika. Naj nisavi kvalitativno diferencija maškar aver thaj e Roma.

MH: So kerelas tiro dad, savi buči, vaj tiro papus?
O – moro papo na kerela nisavi buči.

MH: Ale romani buči. Sas lavutari?
Moro papu sasa kovači. A moro dad sas dženo, kodo sasa ande fabrika, vo jekh ačhilo, kaj o *Wehrmacht* thaj SS-ovcura mundarde sa leske phrale. Jekh phral sasa ande partizaja, i vi mundardo si, vo korkoro atoska, sar terno sasa, trin drom inkaldo, thodino te avel mundardo, thaj bacht sasa, kaj jekh gadžo phenda: „Na mundaren le, vo si lačo manuš,“ thaj gija ačhilo vi moro dad džuvdo. Khatar e more dadeske familija bišthajochto džene si mundarde, a khatar a dejake trin džene. Trandathajjekh dženo andar mori familija feri si mundardo khatar e Ňamcura.

MH: Tire phrala pheña, sar dživen? Dživen akana feder? Hin tut phrala pheña?
Moro phral vo sasa ande Jugoslavija, a kana lija te džal o maripe, vo našlo ande Austrija. Trajol ande Viena. Thaj savore trin pheja si ande Viena. Vi vo škola sičile, o bašaldo sičilo, studirisarda muzika, klaviro bašavel thaj akordeono. Akado ašundo si ande Viena, ande Jugoslavija.

deutsch nejsou srozumitelné. Když člověk z Durynska mluví v televizi, pak jdou titulky, protože Berličané nerozumí, co Durynčan vykládá. Vidíš, Německo, jaká je to velká země, jakou má velkou literaturu, dlouhou historii písemnictví, vysokou kulturu atd., taková je situace. My Romové jsme před tisíciletím odešli z Indie bez učitelů, bez škol, bez ničeho a naše řeč zůstala živá. A jak víš: třicet let máme kongresy, kde se scházejí Romové z Turecka, Rumunska, Albánie, všichni mluví a všichni si mezi sebou rozumíme.

MH: Já vím, na tom pátém kongresu, co byl u nás, se pět dní hovořilo romsky.

Jak víš, jazyk není jen *language problem*, ale hlavně *thinking problem*. Člověk musí rozumět, když chce, především poslouchat a potom rozumět. Byl jsem hodně v kontaktu se Sinty, permanentně, těmi staršími z Berlína. Bude jim tak šedesát, sedmdesát let. A oni nerozumějí romsky. Tento problém je známý v sociolingvistice, a je přízračný nejen pro Romy. Třeba Turci, jejich mladá generace. Když jedu metrem, slyším dvě věty v turečtině, a pak zase němčinu. A tak podobně. To je známým sociolingvistickým jevem. Není v tom kvalitativní rozdíl mezi Romy a ostatními.

MH: Co dělal tvůj otec za zaměstnání? Nebo tvůj dědeček.

Óóó– můj dědeček nikdy nebyl zaměstnán.

MH: Myslím romské řemeslo, jako třeba hudebník.

Můj dědeček byl kovář. Náš táta pracoval jako dělník ve fabrice, zůstal sám jediný, protože vojáci wehrmachtu a esesmani zavraždili všechny jeho bratry. Jeden z jeho bratrů byl partyzánem a i jeho zabili. Otec pak zůstal sám, třikrát ho vybrali, že bude popraven a štěstí bylo, že se ho zastal jeden gádžo: „Nezabíjejte ho, on je slušný člověk.“ A tak můj otec zůstal naživu. Z rodiny mého otce bylo zavražděno dvacet osm lidí, z matčiny tři. Jen z mé rodiny tak Němci zavraždili třicet jedna osob.

MH: Jak žijí tvoji sourozenci? Žije se jim teď lépe? Máš sourozence, že ano?

Můj bratr žil v Jugoslávii, a jakmile se začalo schylovat k válce, utekl do Rakouska. Žije ve Vídni a všechny moje tři sestry tam žijí také. I ony vychodily školu, on se vyučil hru na hudební nástroje, vystudoval hudbu, hraje na klavír a akordeon. Je známý jak ve Vídni, tak v Jugoslávii...

MH: A tiš Djurič?

Vi Djurič. Akana lesko čhavo, vi vo gilabal moderno, ake khate si Daniel Djurič, akana sasa pe austrijaki televizija sar reprezentanto austrijako pala Eurovisia, vo si terno čhavo. No me ni kamlem nikana muzika. Mangla moro dad te siťovav vi me, te bašalav, no mori godžaver dej phenda: „Moro čhavo na trobul muzika te siťol. No trobul škola te siťol.“

PW: Džanes te bašavel?

Absolutno.

PW: Te gilavel?

Te gilabel – no mangle korkores, kada džanav.

MH: Sal lenca andro kontakto, phiren adaj te dikhel tut?

Sem, sem. O kontakto si amen but. But kamas ame sar pheja phrala.

MH: Ta bine barikane andre tute, na?

Me lenca vi von manca.

MH: Šaj phučhav: Tiri romni hiñi romani?

Romni.

MH: A vakeren tumen khere romanes?

Romanes.

MH: A oj khatar hiñi?

I voj si andaj Srbija, khatar o Beogrado.

PW: A keci berš sas tumen, kana prindžardan?

Kana lijam ame? Man sasa bišthajštar a la bišthajtrin berša.

MH: A sar tumen prindžardan jekh avres?

Amare familije žangle pe, voj sasa ande ekonomsko škola, me ande gimnazija, thaj atoska naj samas dur jekh avrestar.

MH: A taky je to Djurič?

Taky Djurič. A teď jeho syn, Daniel Djurič, zpívá moderně, teď byl zrovna v televizi jako rakouský reprezentant v soutěži Eurovize, takový mladý kluk to je. Já jsem nikdy nechtěl dělat muziku. Táta sice chtěl, abych se také učil hrát, ale moje moudrá maminka prohlásila: „Můj syn nepotřebuje učit se muziku, ale potřebuje studovat.“

PW: Ale hrát umíte?

Absolutně.

PW: A zpívat?

Zpívat, hmmm, no když jsem sám, tak umím.

MH: A jsi s nimi v kontaktu? Jezdí tě sem navštěvovat?

Jsem, jsem. Jsme hodně v kontaktu. Jako sourozenci se máme moc rádi.

MH: Jsou na tebe pyšní?

Já na ně a oni na mě.

MH: Můžu se zeptat, tvoje žena je Romka?

Romka.

MH: A doma mluvíte romsky?

Romsky.

MH: A odkud je?

Je také ze Srbska, z Bělehradu.

PW: A kolik vám bylo, když jste se poznali?

Když jsme se vzali? Mně bylo 24 a jí bylo 23 roků.

MH: A jak jste jeden druhého poznali?

Naše rodiny se znaly, ona byla na ekonomce, já na gymnáziu, tenkrát jsme byli blízko sebe.

MH: Thaj o čhavo tiro tiš študinel?

I vo študinel psihologija. O problemo si, kaj naj buči ande Jugoslavija. Vou si ande Jugoslavija akana. Vou si akana trandathajtrin berša. Odoleske, kaj, sar te phenav, naj oficielno surime lasa, – leski prijateljica medicina studiril – , na kamlasa te avel ande Germanija. A pe dujto rig, odolese, kana moro čhavo maj sas cikno, e Germanija na kamlas te del les statuso.

MH: Ta ov korkoro dživel, peskera romňasa.

He.

MH: A čhave len hin?

Na.

MH: Ta mek na sal papus?

Pačav kaj ol jekh. Trandathajtrin vaj trandathajštar.

MH: Ta imar na trobul te sidarel (smích)

Ačhavav me lesa.

MH: Šaj avel te dikhel tu? Soske te na?

Avel.

MH: A šaj tu džas kodoj?

Me dži akana, dži kaj ni lijem o germansko pasporto, našti d'elem, kaj sas ma azilsko paso. Šaj akana, kaj si ma germansko paso. Thaj o Milošević bazor. Te sasa o Milošević ki zor, me našti definitivno džava.

MH: Leskere džene imar odoj nane.

Kada si jekh phuterdo phuči. Sa šaj avel. Kaj e Jugoslavija, Srbija, naj jekh pravno država. Dikhes, mundarde e Dindiće. So me trobul te phenav? No me pačav – či džanav. Musaj te džav, musaj te dikhav, kaj si o grobo more dadesko thaj more dejako.

MH: A kaj, ando Beogrado?

Paš o Beogrado. Nadur, tranda kilometeri.

MH: A tvůj syn, také studuje?

I on studuje psychologii. Problém je, že v Jugoslávii není práce. Je teď v Jugoslávii. Je mu 31 let. Proto, že není oficiálně sezdán se svou přítelkyní, která studuje medicínu, nechtěl přijet do Německa. A za druhé proto, že mu Německo nechtělo přiznat status uprchlíka, když byl malý.

MH: A on tedy žije sám, se svou ženou.

Ano.

MH: A děti mají?

Ne.

MH: Takže ještě nejsi dědeček?

Věřím, že je to jedno, jestli ve třiatřiceti nebo čtyřiatřiceti...

MH: Nemusí spěchat.

Nechávám to na nich.

MH: Může za tebou jezdit? Teda vlastně proč by nemohl?

Jezdí.

MH: A ty tam můžeš jet?

Až doteď, než jsem dostal německý pas, tak jsem tam nemohl jet, jen s průkazem azylanta. Teď můžu, když mám německý pas. A díky tomu, že Milošević už není u moci. Kdyby byl u moci, tak bych určitě nemohl

MH: A jeho lidé už u moci nejsou?

To je otevřená otázka. Všechno se může stát, protože Jugoslávie, Srbsko není právní stát. Vidíš, jak zabili Djindjiče. Co na to mám říct? Opravdu nevím. Ale musím tam jet, abych viděl hroby svých rodičů.

MH: A kam, do Bělehradu?

U Bělehradu. Není to daleko, asi 30 kilometrů.

MH: Mek šaj phučav pal tiri religija, pal e oficjalno the naoficjalno?

Moro dad, more phure, sar me džanav, me, sesa ortodoksne christijanura. Sar vi tu korkoro džanes, e religija, kana e Roma inkliste andar e Indija, naj sasa phučipe, kamav kaja religija vaj koja religija. Koda sasa ando dešutrito, dešuštarto šelberšutni, centuri *to be or not to be*. Kaj religija sasa sar adives ideologija, politika, vaj palpale religija pe bibacht, kaj so si ando Irako vaj či džanav kaj. Ama tal aka oficjelno slojo ačhilo purano pačakero Romengo andar e Indija. Vi ka e Roma ande Jugoslavija, vi ka e Roma ande but aver phuvja, vi ka e Roma save si musulmanura, vi ka e Roma save si kristijanura. Vi kada ačhilo vadže keren Bibijako dives. Kada si e Kali vaj Durga.

MH: Na...

Sako berš ando Marto – me sema trinvar ande Indija thaj dikhlem, šaj kerav komparacija – gija sar ande Indija kerel pe e Durga thaj e Kali, gija more purane, moro dad thaj mori daj, kerena Bibijako dives.

MH: The sar oda kerenas?

Trujal o kašt čidena pe, anena mačho, anena rezo, na tromal khanči po čičen te avel, thaj matarena ande Bibjako sastipe, ande amare čhavengo sastipe, bacht etc. etc. Kada si, kana čerel pe jekh komparacija, naj bari diferencija. Vou keren ando marto. Aver drom ando januaro, odoleske, sar chasardilo kalendaro. Ama džanel pe aproksimativno, kana thaj so si. Naj bisterdo o nav, thaj naj bisterde e ritualura, so si but importantno.

Kaj džanes, aver sasa kalendarije ande Indija vaj ka e Judejura vaj ka e aver, aver si ande Europa. Ama gada ačhilo, vi sar si.

Dujto: Sar džanes o pačape ando Devel. Devel!

MH: Bibijako dives? Akada mek kerelas tiro dad?

Ama vadže kerenas e Roma ande Jugoslavija.

MH: Kana tu sas cikno čhavoro, tu kersas lenca?

Normalno, normalno.

MH: A sar hoj kada keren? Bo ke amende nane imar.

Džanav, ande katoličke phuvja naj, si feri jekh kompromiso ande Polško, Marija Čenstehova, sar džanes, kada si jekh krosingo maškar o romano pačape thaj katoličko khangeri vaj ando Saintes-Maries-de-la-Mer, kaj kerel pe kadajsi krosingo maškar e katoličko khangeri thaj

MH: A můžu se zeptat na tvoji konfesi? Na oficiální a na neoficiální?

Můj otec, moji předkové byli, co vím, pravoslavní křesťané. Jak sama víš, náboženství, jak Romové opustili Indii, nebylo otázkou volby. To bylo ve středověku *to be or not to be*. Protože náboženství až dodnes je ideologií, politikou. To je neštěstí, jak je vidět v Iráku, nebo kdekoli jinde. Ale pod tou oficiální vrstvou zůstala Romům starobylá víra ještě z Indie.

Nejen Romové v Jugoslávii, ale i Romové v jiných zemích, Romové muslimští i křesťanští. Zůstalo i to, že znovu slaví Bibiin den. To je Kali nebo Durga.

MH: Ne...

Každý rok v březnu – byl jsem třikrát v Indii a viděl jsem to, tak to můžu srovnávat. A takhle moji předkové, moji rodiče slavili Bibiin den.

MH: A jak ho slavili?

Shromáždili se kolem stromu, přinesli ryby, přinesli rýži, nic nesmělo být omaštěno. Připíjeli Bibi na zdraví, na zdraví a štěstí svým dětem, atd. Když se to porovná, není v tom velký rozdíl. Dělají to v březnu. Nebo také v lednu, to je tím, jak se ztratil kalendář. Ale ví se, přibližně, kdy a jak se to dělá. Nezapomnělo se jméno ani rituály a to je velice důležité.

Protože víš, jiné byly kalendáře v Indii, jiné u Židů nebo u jiných národů, jiný byl i v Evropě. A tak se to stalo, jak to je. A za druhé: Jak víš, víra v Devela. Devila!³

MH: A ten Bibiin den slavil ještě tvůj táta?

Ale tohle dělají Romové v Jugoslávii pořád.

MH: A ty jsi to dělal i jako dítě?

Normálně, normálně.

MH: A jak že to teda dělají? Protože u nás už to není.

V katolických zemích to už není, je jediné takový kompromis v Polsku, pouť k Marii Čenstochovské, jak víš, to je takové křížení mezi romskou vírou a katolickou církví, nebo v Saintes-Maries-de-la-Mèr, kde se provozuje také takové křížení. A u nás v Srbsku to zůstalo původ-

³ Rajko Djurič zřejmě naráží na fonetickou podobnost romského *Del*, *Devl*– s anglickým *devil*. První se však pojí se staroindickým *dévátá* „božství“, zatímco druhé s řeckým *diabolos* „pomlouvač“ (podrobněji viz Kostić Svetislav: Jak je starý Bůh Romů. In: RDŽ 4/1995).

e Romengo pačape. Amende ande Srbija ačhilo geja sar si originalno, naj ande khangeri, no trujal o kašt. Kado kašt si sar than, ka e Roma čiden pe, anen chabenatura thaj keren pire ritualura.

MH: No a so mek keren paš koda?

So? Anen, sar žrtva, chabe, pipe, mačo, so si sar maj bari žrtva, thaj atoska chan, pijen, d'ilaban, khelen e gila.

MH: Me varekaj gendom, imar na džanaŵ kaj, hoj oda keren andre Bulgarija, hoj keren kajso bindu pro čekat.

Amende kada keren e Roma ande Jugoslavija pal e Patrađi. Khate bindi, rateste činela pe o bakro, thaj atoska lela pe, thol po naj thaj kerela pe kathe o bindi.

MH: Džanes so, odova hin indijano! A tumen phenen bindu?

Na bindu.

MH: Vaj bindi?

Vou phenen: T'avel tu bacht thaj sastipe. Deskriptivno. Naj sesa le. A mar kerena e ratesa. Kana činel pe o bakro, thol pe o naj, vi kada čerela pe vaj e dej vaj o dad, vaj e mami. Thola o naj, thaj atoska e čhvenge thola po čekat te aven, sar phenel, saste, bachtale etc. etc.

MH: No dikhes? Nane oda koda, so keren andre Indija? O Šiva, koda sa? A ke amende mek o phurre Roma paťan, hoj kana manuŝ merel, ta koda leskero vodi džal andre čhavores, so hin te ulol.

Vi amende si koda.

MH: Thaj kana manuŝ sas nalačo, ta leskero vodi šaj avel andre rikoneste vaj andre mačkate.

Vaj ande barva.

MH: Vaj andre barval vaj lepetka. Džanes, ke amende kola phure Roma paťan.

Vi amende kada sas.

MH: No a nane koda andal e Indija?

Oda si fenomeno. Si konkretno kaj sar si e Bibi, si terminura Devel, khangeri, trušul, kada si sa terminura andar i purani Indija.

ní, nekoná se to v kostele, ale kolem stromu. Romové se sejdou kolem stromu a přinášejí jídla a dělají své rituály.

MH: A co ještě při tom dělají?

Co? No, přinášejí jako obětiny, jídlo, pití, ryby co je jako největší oběť a pak pijí, zpívají a tančí.

MH: Někde jsem četla, že Romové v Bulharsku, už nevím u koho, že to dělají v Bulharsku, že dělají takový *bindu* (puntík) na čele.

U nás, v Jugoslávii to Romové dělají na Velikonoce. Sem (*zřejmě ukazuje na čelo*) *bindo*, krví. Zařízla se ovce, vzala se, namočil se prst a tady se udělalo *bindo*.

MH: Víš co, to je úplně indické! A vy říkáte *bindu*?

Ne, *bindu* ne.

MH: Nebo *bindi*?

Říkají: Ať ti přinese zdraví a štěstí. Popisně. Neměli to. A dělali to krví. Když se zařízla ovce, namočil se prst, dělala to matka nebo otec nebo i babička. Namočili prst, otiskli ho dětem na čelo, aby byly, jak se říká, zdravé a měly štěstí atd.

MH: No vidíš. Není to všechno právě stejné, jak to dělají v Indii šivaisté? Dříve u nás Romové věřili, že když člověk umře, tak jeho duše putuje do dětí, co se mají narodit.

U nás je to také.

MH: A když není člověk dobrý, tak může jeho duše přijít do psa nebo do kočky.

Nebo do větru.

MH: Do větru nebo do motýla, víš, u nás tomu tak staří Romové věří.

U nás to bylo také.

MH: A není to z Indie?

To jsou důkazy. Jsou konkrétní jako je Bibi, jsou tu termíny jako *Devel*, *khangeri*, *trušul* (kříž) – to jsou všechno termíny pocházející ze staré Indie.

MH: Kana tu chudňan, ilan te skirisarel, te drabarel tiri poezija?

Atoska, kana kerdam romani asocijacija, romani politika ando Beogrado. Šaj phenav, kaj *spiritus movens* e romane politikako ande Europa, thaj naj savo ande Europe, ande lumja, sasa o Slobodan Berberski. Rom andar e purane Jugoslavija, savo sasa but godžaver manuš, savo sasa le bari eksperjencija, thaj atoska me sema lesko sekretari sar terno studento, atoska kada sasa mange jekh momento, kana me lijem te chačarav moro romano trajo, moro romano dživdipe.

MH: Kana?

Ando šovvardešthajeftato berš. Atoska pe jekh rig kerdem politika, pe dujto rig bijandili e poezija ande moro ilo.

MH: A keciberšengo salas?

Sasa ma atoska dešena, biš berša. Sasa vi jekh aver momento, atoska kerdino sas jekh baro filmo andar e Roma, kada sasa *Skupljači perija* khatar o Saša Petrović, savo lija baro sumnakuni palma ando Canno. Me sema sar tradutori, anda akava filmo. Thaj atoska dikhlem, sar e Roma dživin.

MH: Oda sas o Kusturica?

Nana, dujto sasa o Kusturica, *Time of the Gypsies*, me kerdem scenario thaj sema tradutori thaj konzultanto lesko, kada sas dujto filmo. Duj filmura kerdem.

MH: A kada so tu phendal, sar bučhol?

Skupljači perija.

MH: Nákupčí peří, kado sas vi amende.

Nákupčí peří, kada sas ando šovvardeš thaj jekhto berš. O Kusturica čerda ando ochtovardeš thaj inato.

MH: A ko kerda oda Nákupčí peří?

Alexandr Saša Petrović, Karlo.

MH: A odoj pes vakerelas romanes?

Romanes.

MH: A kdy jsi začal psát svou poezii?

Tehdy jak jsme založili romskou asociaci, romské politické hnutí v Bělehradě. Mohu říci, že jakýmsi *spiritus movens* romské politiky nejen v Evropě, ale na celém světě, byl Slobodan Berberski. Rom z bývalé Jugoslávie, který byl nejen moudrým, ale i obrovsky zkušeným člověkem. Já jsem byl tenkrát jeho tajemníkem, ještě jako mladý student, a to byl pro mě ten moment, kdy jsem začal vnímat svůj romský život, svou romskou identitu.

MH: Kdy?

V šedesátém sedmém roce. Tehdy jsem na jednu stranu dělal politiku, na druhé straně se v mém srdci zrodila poezie.

MH: A kolik ti bylo?

Bylo mi 19, 20 let. Dalším důležitým momentem pro mě bylo, že byl natočen jeden skvělý film o Romech, byl to *Nákupčí peří* od Saši Petroviče, který dostal zlatou palmu v Cannes. Při natáčení jsem dělal překladatele. A tenkrát jsem viděl, jak Romové žijí.

MH: To byl Kusturica?

Ne, s Kusturicou byl ten druhý film, *Dům k pověšení*. Spolupracoval jsem na scénáři a byl jsem jeho překladatel a konzultant. Dělal jsem na dvou filmech.

MH: A ten (první), o kterém jsi mluvil, jak se jmenoval?

Skupljači perja.

MH: *Nákupčí peří*, pod tím jménem to šlo u nás.

Nákupčí peria, to bylo v šedesátém prvním,⁴ Kusturica ten svůj natočil v osmdesátém devátém.

MH: A kdo natočil ty *Nákupčí peří*?

Aleksander „Saša“ Petrovič, Karlo.

MH: A tam se mluvilo romsky?

Romsky.

⁴ pozn. překl.: Film byl natočen v roce 1967

MH: A on tut vičinde, akharde tu, kaj te keres tradutori? T'ada sas aver impulzo?

Ada sasa jekh to impulzo. I atoska normalno aktivno politika, andar džikothe, sar phenen, te lav, te ramosarav vi gija, jekh to mori kniga. Thaj sasa: *Rrom rodel than tela o kham*. Feri pe romani čhib.

MH: Hin tu varekaj? Te kerav xerokopija?

Naj ma, ačhili ande Jugoslavija. Ada sasa ando šovvardeš thaj ochtoto berš inklisti-li, thaj atoska pala akaja, lijem te ramosarav, atoska vi pe srbicko čhib, inklisti *Bez doma bez groba*.

MH: Kada Bi kheresko, bi limoresko, igen šukar, igen šukar.

Voj sasa nakhalipe but čhiba, atoska *Prastara reč, daleki svet – Purano svato, dur them*. Thaj atoska but but aver, save dži akana dijem, dešušov knige, poezija thaj literatura kerdem.

MH: Thaj hin tut varekbaj skirime tiri bibliografija? Des amen?

Bibliografija si khate.

PW: Kana sanas terneder, sas tut variso sar eksamplo, sar vzoro?

Ande poezija?

PW: Andro dživipe. Vareko, so sas pre tut baro manuš. So leske paťasas. Sar guru?

MH: Variko so kamesas t'avel sar ov?

Normalno sasa ma, sar phenav, mustra. Atoska ando Beogrado, kana me sema terno, sasa jekh romano advokato, Sveto Simić. Thaj vo sasa idealo bute terne čhavengo. Rom advokato, sasa fenomeno atoska, kada na egzistujila. Thaj vo na garadola pe, kaj si Rom. Vo sasa advokato, ale vo vaćarela: „Me sem Rom.“ Kado sas amenge, e terne manušenge, save džasa ande škola, jekh idealo. Dujto idealo sasa Slobodan Berberski, savo sasa jekh but godaver manuš bare autoritosa, savo, šaj phenel pe, phutarda o drom e romane politikako thaj romane emancipacijako ande sasti europaki lumja. Vo organisarda ada Asocijacija romane ande purani Jugoslavija, organisarda o kongreso eftavardeš thaj eñato berš ando Londono, sasa jekh to prezidento, vi vo sasa korkoro ašundo poeto, ramosarda maj but, khatar e biš knige, Berberski. Vo na vakerela romane, vo fer i gadžikane thaj trajil ande aver than kaj naj sesa Roma. Thaj gija barilo bi čhibako. Atoska sas – me na džanav atoska sar terno – kontaktura e Holomekesa, e purano.

MH: A oni tě požádali, abys jim dělal překladatele? Měl jsi i jiné impulsy?

To byl první impuls. A pak normální aktivní politika, ta mě inspirovala k napsání mé první knihy. To byla knížka *Rrom rodel than tela o kham – Rom hledá své místo pod sluncem*. Jen v romštině.

MH: Máš ji někde? Abych si ji oxeroxovala?

Nemám, zůstala v Jugoslávii. Byla vydána v šedesátém osmém roce a potom, po téhle, jsem začal psát i v srbštině. Vyšlo to jako *Bez doma bez groba – Bez domu, bez hrobu*.

MH: Tahle *Bi kheresko, Bi limoresko – Bez domu, bez hrobu, ta je moc krásná*.

Taky byla vydána v mnoha jazycích, potom *Purano svato – o dur them – Starobylé slovo, vzdálený svět*. No a potom další a další knihy. Až dodnes jsem vydal dvacet šest knih jak poezie, tak beletrie.

MH: Máš někde sepsaný svůj životopis? Dáš nám ho?

Životopis je tadyhle.

PW: Když jste byl mladší, měl jste nějaký vzor?

V poezii?

PW: V životě. Někoho, kdo byl pro Vás velkým člověkem. Někoho komu jste věřil. Někoho jako guru.

MH: Někoho, komu ses chtěl podobat?

Jasně, že jsem měl vzory. Tenkrát v Bělehradě, když jsem byl mladý, byl jeden romský advokát. Sveto Simič a on byl ideálem pro hodně mladých Romů. Rom advokátem, to tenkrát nikde nebylo, to byl opravdový zázrak. A on nezatajoval, že je Romem. Byl advokát, ale říkal: „Já jsem Rom.“ To byl pro nás, mladé lidi, co jsme chodili do školy, jeden vzor. Druhým vzorem byl Slobodan Berberski, jenž byl velmi moudrý člověk s obrovskou autoritou, který otevřel cestu romské politické reprezentaci a romské emancipaci v celém evropském prostoru. Založil Romskou asociaci (Asocijacija romane) v bývalé Jugoslávii, zorganizoval kongres v sedmdesátém prvním roce v Londýně, byl prvním prezidentem (předchůdce IRU, pozn. překl.) a také byl významným básníkem, napsal okolo 20 knih. Nemluvil romsky, jen „gádžovsky“ a žil v místě, kde nebyli Romové. A tak se stalo, že vyrostl „němý“ – aniž by mluvil romsky. A potom to byli kontakty, už si úplně nevzpomínám, byl jsem mladý, s Holomkem, s tím starým.

MH: O Tomáš?

O Tomáš Holomek, taj averenca, e Cibulasa, thaj geja amen pašilam jekh averese thaj lijam te keras e romani politika ande Europa. Kada normalno. Kada bi trubula te e pedagogura čačaren. Kaj e Romenge si but importantno te ando edukativno proceso aven vi gadže, ale vi Roma. Ka o Rom si atoska jekh, sar phenel pe, mustra terne čhavenge. Atoska e kontaktura si maj paše etc. etc. Kada naj khanči nevo ande pedagogija, džanel pe. No pe bibacht, kana si Roma ande phučipe, but zala čerel pe pe kadales.

MH: No a vaš kadala kamas te kerel ajsi pustik, ajsi gendi, pal o hirešna bare Roma, džanes? Sar o Jánoš Bihari andal o dešochtoto šelberš.

Kada sa e narodura čeren, sostar e Germancura, Goethe Goethe Goethe, vaj ande filozofija: Kant, Hegel, Kant, Hegel. Vi tumende ando Češko si tume tumari literatura.

MH: Hus, Žižka, Hus, Žižka.

Gija si ando romano, kada si but importantno, pal o nacionalno identiteto, nacionalno kultura, thaj normalno ando dživdipe ando sa proceso.

MH: Šaj phenes, ko sas tut kajso mustro literaturno?

Kada si ma but faze. Šaj phenel pe: Maj anglal me lijem maj spontano te ramosarav e dila, bi mustrengo. Koda so si ande moro ilo, ande moro godi, kada ramosarav.

PW: Pal soste?

But tema sesa. Me, sar e Milena džanel, ande romani literatura si but droma. Si kodola, save si amatera, save tradicionalno ramon, line andar o romano dživdipe etc. etc. A man sas ma palpal edukacija, džangleme so si filozofija, so si literatura, thaj rodem mange si kriterija estetika, a naj o dživdipe. Ama normalno, moderno estetika, moderno poetika thaj tradicija, sar te arakhadol pe pe jekh thana ame. Man sas ma maj but faze. Jekh to faza sasa spontano. Koda, so si ande mande, ramosardem. Duj to faza sas mange e čhib sar poecko tema. Romani čhib sar poecko tema. Kada si jekh specifiko, kana phučhes poetostar: „Sar tu ramos?“ Vo či žanel te phenel. I me čerdem kada eksperimento manca. Kana anav po racjo, dičhav pe racionalno momento, atoska e poezija chasardol. Poezija si la jekh aver proceso, jekh aver drom. Ama sar phendem, sas ma jekh faza, kana me lav jekh romano lav, mukhav le thaj vo phakenca džal, sar metafora, sar piktura, thaj atoska me dičhav akada lav, thaj khatar jekh lav me kerav mi'e. Kada sasa moro aver faza, trito faza sasa jekh refleksivno faza – egzistencija manuškani, luma etc. Thaj e maj paluni faza avili, e romani historija. Si jekh pustik, savi inklisti po agor duj

MH: S Tomášem?

S Tomášem Holomkem, s dalšíma, s Cibulou. A tak jsme se sblížili a začali dělat romskou politiku v Evropě. To bylo normální. To by měli učitelé pochopit, že pro Romy je nesmírně důležité, aby ve výukovém procesu byli zastoupeni jak Neromové, tak Romové. Protože Rom je pak vzorem romským dětem. Potom vznikají bližší kontakty atd. atd. Tohle není nic nového, v pedagogice, to je známé. Ale bohužel, i když se o Romech mluví, velmi málo se udělalo tímto směrem.

MH: A proto chceme vydat takovou knížku známých romských osobností. Jako byl třeba János Bihári v 18. století.

To dělají všechny národy, pročpak asi Němci pořád Goethe, Goethe, Goethe nebo ve filosofii: Kant, Hegel, Kant, Hegel? Vy Češi máte také svoji literaturu.

MH: Hus, Žižka, Hus, Žižka.

To je pro Romy velmi důležité, jak pro jejich národní identitu a národní kulturu, tak pro všechny oblasti jejich života.

MH: Můžeš nám říct, kdo byl tvým literárním vzorem?

Prošel jsem několika fázemi, zpočátku jsem začal psát spontánně básně, aniž bych měl nějaký vzor. Co bylo v mém srdci, v mé mysli, to jsem psal.

PW: O čem?

O spoustě témat, jak Milena ví, v romské literatuře je hodně směrů. Jsou autodidakti, co začali tradičně psát o tématech z romského života. Já jsem pak vystudoval, věděl jsem o filozofii, měl jsem přehled o literatuře, a tak pro mě byla kritériem estetika, ne život. Ale současná, moderní estetika a poetika, které se setkávají v jednom místě s tradicí. Měl jsem více fází. První fáze byla spontánní. To, co bylo ve mně, to jsem napsal. Ve druhé fázi byl pro mě jazyk jako poetické téma. Romština jako poetické téma. To je takové specifikum, když se ptáš básníka: „Jak píšeš?“ Neumí ti odpovědět. Já jsem si sám se sebou udělal takový pokus. Když do poezie přináším *racio*, ohlížím se na racionální momenty, tak se ta poezie vytrácí. Poezie vzniká jinak, jde jinou cestou. Ale jak jsem řekl, měl jsem tu fázi, kdy jsem vzal jedno romské slovo, nechal jsem ho letět na křídlech jako metaforu, jako obraz, a potom jsem to slovo viděl a z jednoho slova jsem udělal tisíce. To bylo další období, tahle fáze byla reflexivní – lidská existence, svět atd. A v poslední fázi jsem se obrátil k romské historii. Je taková kniha, která byla vydána v roce 2004, do které jsem napsal poemu „Me sem jadvase“, o romské historii a romském holokaustu.

mi le štar berš, si ande kava ramosardem poema „Me sem jadvășe.“ O romano holocausto thaj e romani historija.

MH: A tu ande poezija tu kerdal?

Ande poezija, ande poezija. Me na kamlem te kerav nisavi programacko literatura, me kasa-ve programatura na kamav. Spontaniteto ande literatura si, gijam me hačarav, maj importantno literatura moro, te avel spontano, slobodno. Thaj sar kadala faze d'ele, po agor avilo vi o holocausto sar tema ande mori literatura.

MH: A ve verších?

Samozřejmě ve verších. Já jsem nechtěl psát žádnou programovou literaturu, to se mi nikdy nelíbilo. Spontaneitu ve své literatuře považuji za nejdůležitější. Aby byla svobodná, spontánní. A jak tyhle fáze odezněly, začal jsem se ve své tvorbě věnovat tématu holokaustu.

Romano džaniben – jevend 2008

Časopis romistických studií

Tento časopis vychází díky finanční podpoře Ministerstva kultury České republiky.

Publikace byla financována hlavním městem Praha z Celoměstských programů na podporu aktivit národnostních menšin na území hl. m. Prahy pro rok 2008.

Toto číslo je výstupem z výzkumného záměru č. MSM 0021620825
na Filozofické fakultě Univerzity Karlovy v Praze

Projekt byl podpořen z prostředků Nadačního fondu obětem holocaustu.

Vydává Romano džaniben
Ondříčkova 33, 130 00 Praha 3
tel.: 222 715 947, e-mail: dzaniben@email.cz, www.dzaniben.cz
bankovní spojení: 161582339/0300
Šéfredaktor: Peter Wagner
Výkonné redaktorky: Lada Viková a Helena Sadílková
Technická redaktorka: Eva Zdařilová

Recenzovali: PhDr. Renata Weinerová, CSc.
a Ass. Prof. Mag. Dr. Dieter Halwachs

Sazba: Petr Teichman
Obálka: Daniela Kramerová s použitím fotografie Jany Kramářové
Tisk: PBtisk, Příbram
Produkci zajišťuje nakladatelství G plus G, s.r.o.,
Plavecká 14, 128 00 Praha 2
tel: 222 588 001, e-mail: gplusg@gplusg.cz, www.gplusg.cz
Náklad: 600 ks

Doporučená cena: 160 Kč
Roční předplatné: 320 Kč (včetně poštovného a balného)
ISSN 1210-8545

Evidenční číslo podle tiskového zákona: MK ČR E 6882
Nevyžádané rukopisy a fotografie se nevracejí. Obsah zveřejněných polemických článků
nemusí být totožný se stanoviskem redakce. Podávání novinových zásilek povoleno
Ředitelstvím pošt Praha č.j. NP 1360/1994 ze dne 24.6.1994.